

*Лихошерстова М. Ю.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри східної філології**Київського національного лінгвістичного університету**Образцова Т. В.,**викладач кафедри східної філології**Київського національного лінгвістичного університету*

ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ В АРАБСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. Час належить до основоположних понять людського буття, яке обмежене часом і ним зумовлене. Лінгвістична категорія часу відображає національний менталітет кожного народу. При цьому залежно від етапу свого розвитку мова характеризується певною системою часових відношень, яка відрізняється від такої у попередніх і наступних періодах її історії. У статті розглядаються два етапи такого розвитку системи часових форм в арабській мові, а саме час у класичній арабській мові (VII – IX століття) і час у сучасній стандартній арабській мові.

Можемо констатувати, що у класичній арабській мові основні форми дієвідміни дієслова *fa'ala – yaf'alu* не мають виразної часової характеристики. Обидві ці форми можуть позначати теперішній, минулий і майбутній час. Проте, оскільки завершена дія мислиться переважно в минулому, а незавершена дія – в усіх часових площинах, форма *fa'ala* виражає у більшості випадків минулий час, а форма *yaf'alu* належить до теперішнього, минулого і майбутнього часів. Із розвитком мови категорія часу в основних формах дієслова стабілізується і певним чином “зливається” із поняттям виду. Позначаючи і вид, і час, форми *fa'ala – yaf'alu* носять біфункціональний характер, а з часом категорія дієслівної темпоральності в арабській мові розвивається і посилюється.

Якщо в класичній арабській мові дієслівна форма *fa'ala* виражала дію з відтінком результативності, то в сучасній стандартній арабській мові вона позначає дію, що передуює моменту мовлення, а видова завершеність / незавершеність дії у багатьох випадках визначається контекстом. Форма *yaf'alu* в сучасній стандартній арабській мові також позначає незавершену дію в усіх часових площинах (переважно теперішньому і майбутньому) і тим самим зберігає свій біфункціональний характер.

Таким чином, під впливом суспільного розвитку і завдяки постійному процесу пізнання категорія часу у кожній мові може зазнавати варіативності.

Ключові слова: дієслівні форми, категорія виду, категорія часу, класична арабська мова, класичне арабське мовознавство, сучасна стандартна арабська мова.

Постановка проблеми. Час, що вважається глобальною проблемою різних галузей знань, є так само важливим питанням лінгвістичної науки. Не одне покоління науковців цікавилось і надалі цікавиться багатогранністю і невичерпністю цього феномена. Останній тісно пов'язаний із біологічним, психологічним, літературознавчим, фізичним, філософським

аспектами, оскільки зміст цих аспектів і лінгвістична категорія часу, що розвивається у надрах мовної системи, відображають національний менталітет кожного народу, характеризують їхню культуру. Пов'язаний із мисленням і мовленням людини, час знаходить своє вираження у мові і, таким чином, по праву є однією із фундаментальних категорій лінгвістики.

Проблема “мова і час” належить до фундаментальних наукових проблем. У ній можна виділити три найголовніші аспекти: 1) мова будується на лінійній осі реального часу; 2) мова змінюється, розвивається у часі; 3) у мові, в її лексичній і граматичній системах відбивається реальний час [1, с. 36].

Незважаючи на важливу роль часу в усіх сферах життєдіяльності людини, науковцям ще далеко не все зрозуміло у цьому феномені. При цьому неможливо повноцінно розкрити поняття часу, не звернувшись до характеру сприйняття часових відношень людською свідомістю та їхнього вираження мовними засобами.

Мовні відношення темпоральності є відображенням реального часу через посередництво перцептуального і психологічного часів. Характеристики темпоральних відношень у мові містять як ознаки реального, перцептуального і психологічного часів, так і суто лінгвістичні параметри [2, с. 10].

Засоби вираження часу в кожній конкретній мові є специфічними і визначаються граматичною, лексичною і лексико-граматичною структурою цієї мови. При цьому необхідно враховувати, що в історичному плані вони не є сталими і змінюються у різні періоди функціонування мови. Іншими словами, кожен історично окреслений і замкнений зріз мови характеризується своєю специфічною системою часових відношень, яка відрізняється від такої на попередніх і наступних щаблях її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному мовознавстві дослідження особливостей вираження часу в арабській мові реалізовано у працях О.О. Ковальова, В.М. Мамедалієва, В.С. Храковського. Серед зарубіжних, зокрема арабських мовознавців варто виділити дослідження Ф. Бістона, А. Булоса, аз-Замахшарі, І. ас-Самарраї, Б. Комрі, А. Социна, аль-Таруті. Зіставним дослідженням присвячені праці С. Нассіра, С.В. Сорокіна, Н. Харма, А.Р. аль-Хафаджі, які стосуються переважно дієслівної категорії часу.

Метою розвідки є з'ясування особливостей еволюції темпоральних (у нашому випадку темпорально-аспектуальних) значень дієслівних форм арабської стандартної мови на різних етапах її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ми спробуємо окреслити етапи й напрями розвитку граматичної бази комплексної семантичної структури категорії часу арабської мови. Як відомо, першими дослідниками арабської мови були самі араби і представники середньовічного мусульманського Сходу. Відповідно до того, яку саме арабську мову досліджували мовознавці, розглянемо особливості дослідження часу в класичній арабській мові (VII – IX ст.) і літературній (стандартній) арабській мові.

Час у класичній арабській мові. Граматисти басрійської і куфійської шкіл розробили основні положення структури класичної арабської мови. При цьому слід зазначити, що між басрійськими і куфійськими граматистами спостерігалася низка розбіжностей у поглядах щодо розгляду питання про відображення часу в мові.

Ібн Фаріс у розділі *fi'l* “дієслово” своїх “Законоположень мови” починає із короткого визначення аль-Кісаї: “Дієслово – це те, що вказує на час” [3, с. 85].

Один з основоположників басрійської школи Сібавейгі (VIII ст.), автор першого арабського граматичного трактату, що дійшов до наших днів, констатує, що дієслово утворене від імені дії (масдара) і позначає минулий, теперішній і майбутній час. На його думку, дія, вчинена до моменту висловлювання, належить до минулого, дія, що здійснюється, але незакінчена – до теперішнього, а дія, що відбуватиметься після моменту висловлювання – до майбутнього часу. На відміну від куфійців, Сібавейгі включає наказовий спосіб до часової системи дієслова [4].

У цьому формулюванні відображена басрійська теорія інфінітива – масдара. Формулювання Сібавейгі відображає часові критерії дієслова так, як це було ще із самого початку арабської літературної традиції (АЛТ). Часова оцінка дієслова є його невід’ємним атрибутом, так само як відсутність такої є атрибутом імені [5, с. 170]. Згодом цієї концепції почали дотримуватися й інші представники басрійської школи та середньовічні арабські граматисти.

Хоча на створення теорії інфінітива – масдара претендує куфійська школа, цілісність граматичної традиції полягає у принциповому прийнятті дихотомії *fi'l – ism* “дієслово – ім’я”, що ґрунтується на належності або неналежності до цих двох класів категорії часу [5, с. 170]. Пізніше визначення дієслова, запропоноване аз-Замахшарі, вже набуває більшої ясності, цілком залишаючись при цьому в межах АЛТ: “Дієслово – це те, що вказує на зв’язок події з [певним] часом” [6].

Із згаданим вище повністю погоджується аз-Заджаджі, який при цьому розрізняє два поняття часу – “час, коли відбувається сама подія, і час, коли про неї згадується” [7, с. 87].

Ібн Джинні зазначав, що в поєднанні дієслова із прислівником завжди має бути певна відповідність: “Неможливо поєднувати одну частину вашого висловлення з іншою таким, наприклад, чином – я стою завтра і я буду стояти вчора” [8, с. 330–331].

Вважаючи помилковою думку граматистів про поняття *ḥadaṭ* “подія”, Ібн Я’іш стверджує, що дієслово само по собі вказує як на подію, так і на час її протікання. Однак безпосередньо дієслово не позначає цей зв’язок, воно вказує на нього в іншому зв’язку, що виявляється за вторинними ознаками [9].

Згодом аль-Астарабані зазначає, що будь-яке ім’я не пов’язане [з часом], будь-яке дієслово пов’язане з ним. Так само і мовознавець ас-Сірафі у визначенні дієслова чітко дотримується позиції, що “подія пов’язана з плином часу” [9].

Слід зазначити, що середньовічні арабські граматисти, зокрема басрійці, цікавилися не стільки категорією часу дієслова, скільки його характерними властивостями, пов’язаними із синтаксичним керуванням і флексією. Вважаючи дієслово найсильнішим керуючим словом, вони вказували на те, що ця частина мови, яка бере участь у реченні експліцитно та імпліцитно, керує іншим словом, незалежно від своєї позиції [10, с. 4–5]. Як відомо, ще у VIII столітті аль-Халіль ібн Ахмад написав книгу, присвячену цьому питанню, під назвою “*Kitāb al-‘awāmil*” (“Книга чинників”) [11, с. 4].

Поняття граматичних часів в АЛТ виявилось у складних умовах: одразу ж виникли труднощі розрізнення трьох часів – минулого, теперішнього і майбутнього – у межах системи, що визнавала тільки два часи.

Варто зазначити, що в той час як термін *māḍi* “минулий” пов’язаний із минулим часом, термін *muḍāri* “теперішній” не має нічого спільного з поняттям граматичного часу [10, с. 5]. Останній є граматичним терміном послідовників басрійської граматичної школи. Не випадково куфійці, зокрема один з їхніх найвизначніших представників аль-Фарра, не вживали цього терміна [12]. Маючи на увазі час, вони використовували терміни *māḍi* “минулий” і *mustaqbal* “майбутній”, а основні форми дієвідміни дієслова позначали за допомогою моделей *fa’ala – yaf’alu* [13]. Першим, хто вжив термін *mustaqbal*, був аль-Кутїя (X ст.). Він логічно поділив час на минулий і майбутній, залишаючи без уваги теперішній час [14, с. 18].

Куфійці розрізняють дієслово минулого, майбутнього і постійного часів. Під терміном *fi'l dā'im* “постійне дієслово” вони розуміють дієприкметник дійсного способу, який керує іншим словом у знахідному відмінку й належить до теперішнього і майбутнього часів [10, с. 5]. Басрійці ж, не заперечуючи темпорального значення дієприкметника дійсного способу, підкреслюють його іменний характер. За словами ас-Сірафі, дієприкметник дійсного способу, який куфійці називають *fi'l dā'im*, є нічим іншим, як іменник. Таке твердження вони вважають справедливим, оскільки він відмінюється, приймає танвін і артикль *al-*, а з функціональної точки зору загалом позначає теперішній час. Згідно з поглядами куфійців, термін *fi'l dā'im* охоплює значення як минулого, так і теперішнього і майбутнього часів [15].

Варто зазначити, що в арабській літературній мові часове значення, яке виражається дієприкметником дійсного способу дієслова, в більшості випадків визначається контекстом. Крім того, він не є самостійною формою у системі часів дієслова в арабській мові [10, с. 6].

Один із найвидатніших представників арабського мовознавства Ібрагім ас-Самарраї вказує на немотивованість найменування дієприкметника дійсного способу терміном *fi'l dā'im*, оскільки аль-Фарра під цим терміном розуміє лише такий дієприкметник дійсного способу, який, керуючи іншим ім’ям у знахідному відмінку, належить тільки до теперішнього і майбутнього часів. Що ж до дієприкметника дійсного способу, який керує іншим ім’ям у родовому відмінку й позначає минулий час, то він розглядається ним як іменник [12, с. 20]. Отже, термін *fi'l dā'im* стосується лише дієприкметника, що належить до теперішнього і майбутнього часів.

Можна зробити припущення, що аль-Фарра в цьому питанні є послідовником свого вчителя аль-Кісаї, на думку якого дієприкметник дійсного способу може керувати іншим

ім'ям у знахідному відмінку й у випадку, коли він стосується минулого часу [12, с. 18–20]. З цієї точки зору дану форму у всіх випадках цілком можна розглядати як “постійне дієслово”.

Ас-Самарраї вважає помилковими погляди середньовічних граматистів, які тісно пов'язують поняття часу з основними формами арабського дієслова. За його словами, часове значення може визначатися лише за контекстом [16, с. 24]. Окремі арабські мовознавці під впливом новіших загальнолінгвістичних і семіологічних досліджень розглядають основні форми дієслова як видові [17, с. 34–35; 18, с. 33; 19, с. 23].

Що ж до європейських арабістів, то між ними також спостерігаються розбіжності в поглядах на кваліфікацію основних форм дієслова: дехто з них розглядає їх як часові [20; 21; 22; 23; 24], а інші – як видові одиниці [25; 26; 27; 28; 29]. Так, наприклад, Вільям Райт погоджується із ас-Самарраї в тому, що форми дієслова не містять часової характеристики. Він вказує на те, що арабське дієслово має дві форми, і різниця між ними полягає у завершеності чи незавершеності дії, тобто видовій характеристиці [30, с. 51]. Альберт Социн вбачає різницю між формами *fa'ala* – *yaf'alu* у тому, що вони несуть насамперед видові значення, а вже часові є вторинними [31, с. 90–94]. Такої ж думки дотримуються Й. Каплівацький і В. Тетчер [32, с. 2; 33, с. 62].

Радянський арабіст О. О. Ковальов трактує зазначені форми в класичний період розвитку мови як видові, а на більш сучасному етапі – переважно як часові [34, с. 300]. Втім, у літературі з граматики арабської мови домінує думка, що складні (аналітичні) форми дієслова в арабській мові є видо-часовими. Очевидно, що сказане вище стосувалося все ж таки простих (синтетичних) форм арабського дієслова.

Хоча граматична категорія часу пов'язана з граматичною категорією виду, що показує, як протікає дія в часі [35, с. 317], тим не менш виникає питання, яка ж із цих категорій переважає у дієвідмінюванні арабського дієслова.

Типовою ознакою основних форм дієвідміни дієслова в класичний період розвитку арабської мови є те, що вони, відповідно, позначають завершену і незавершену дію у минулому, теперішньому і майбутньому часі [10, с. 9–10]. Ці форми одночасно слугують і для позначення часових відношень. Питома вага часових значень, що виражаються формами дієслова, визначається їхнім видовим значенням [36, с. 6]. Отже, форма *māḍī*, головним чином, належить до минулого, а форма *mudāri'* – до теперішнього і майбутнього часу.

Підбиваючи підсумок сказаному про функції основних форм дієслова в класичний період розвитку арабської мови, слід зазначити, що в той період у формах *fa'ala* – *yaf'alu* поняття виду отримало більш чітке вираження, ніж поняття часу. У класичній арабській мові основні форми дієвідміни дієслова не мають виразної часової характеристики. Обидві форми можуть позначати теперішній, минулий і майбутній час. Але відмінність тут зводиться до того, що форма *fa'ala* висловлює минулий, теперішній, рідше майбутній час із відтінком результативності, на відміну від форми *yaf'alu*, яка виражає незавершену дію у теперішньому, минулому і майбутньому часі. Особливість зазначених форм у класичній арабській мові полягає у тому, що ними передається насамперед протилежність між дією, яка в певний момент завершилася (або завершиться), і дією незавершеною, незакінченою. Однак ці форми тісно пов'язуються з категорією часу і служать водночас для вираження часових відношень. Оскільки завершені дії мис-

литься, в основному, в минулому, а незавершена дія – в усіх часових площинах, форма *fa'ala* виражає у більшості випадків минулий час, а форма *yaf'alu* належить до теперішнього, минулого і майбутнього часу. Таким чином, у класичній арабській мові основні форми дієслова виконували водночас дві функції, тобто виражали і вид, і час, хоча перший виступав тут на передній план [36, с. 6].

Поступово поняття часу в основних формах дієслова в арабській мові встановлюється і зливається із поняттям виду настільки тісно, що ці форми окремо не позначають ані виду, ані часу. Вид і час у вказаних формах становлять органічну єдність. Позначаючи і вид, і час, форми *fa'ala* – *yaf'alu* носять біфункціональний характер [21, с. 45–50; 37, с. 207].

Час у літературній (стандартній) арабській мові. На відміну від дослідження часу в класичній арабській мові, дослідники сучасної літературної арабської мови приділяють значну увагу не лише часовій характеристиці дієслова, але і його модальним і аспектуальним особливостям.

Великого значення набувають порівняльні, контрастивні дослідження дієслівних систем в арабській і англійській мовах. Афіф Булос, порівнюючи арабські часові форми та часову систему англійської мови, дійшов висновку, що англійці поділяють часову лінію на три відрізки: минулий, теперішній і майбутній. Що ж до арабських часових форм, то вони вказують на рівень завершеності (незавершеності) дії незалежно від часу. Проте науковець звертає увагу на те, що носію мови достатньо просто вжити відповідний прислівник або частку, щоб указати на потрібний час [17, с. 35]. Із ним погоджуються Б. Віндер і Ф. Зіяде, на думку яких функцією арабських дієслівних форм є лише вираження завершеності або незавершеності дії. Якщо перфект вказує на завершену дію, то імперфект, навпаки, на її незавершеність [5].

У зіставному дослідженні дієслівних форм арабської і англійської мов аль-Хафаджі зазначає, що форма арабського дієслова може вказувати або на час, або на завершеність (незавершеність). На його думку, при вживанні декількох дієслівних форм перша розташовує подію у часі, а друга вказує на її аспектуальні ознаки [13, с. 472, с. 476].

Досліджуючи дієслівну систему арабської мови, аль-Таруті робить висновок, що семантичною домінантою арабського дієслова є саме час. Аналіз дієслівних і недієслівних форм допомагає сформулювати визначену й уніфіковану темпоральну систему мови й пояснити взаємовідношення категорій часу і виду в системі дієслівних форм [38].

Низка мовознавців [39, с. 78; 40, с. 80; 41, с. 33–34] вважають, що форма дієслова *fa'ala* вказує на минулий завершений час, а форма *yaf'alu* – на теперішній або майбутній. Згодом Н. Харма робить висновок, що жодну з форм неможливо інтерпретувати без контексту [41, с. 33–34].

Американський лінгвіст Фредді Бістон вважає, що арабське дієслово має три властивості: темпоральність, аспектуальність і модальність. Проте на практиці одна з них “затмарює” інші дві [42, с. 49–50]. На думку В. М. Мамаделієва, арабське дієслово є біфункціональним, хоча із часом категорія дієслівної темпоральності в арабській мові розвивається і посилюється [10, с. 9–19].

Якщо форма *fa'ala* в класичній арабській мові виражала, в основному, дію з відтінком результативності, то в сучасній арабській стандартній мові вона позначає дію, що передуде

моменту мовлення. А видова завершеність (незавершеність) дії у багатьох випадках визначається контекстом і залежить від загальної ситуації. Форма *yaf'alu* і в сучасній арабській мові, хоча рідше, ніж у класичній, позначає незавершену дію в усіх часових площинах і тим самим зберігає свій біфункціональний характер виразніше ніж форма *fa'ala* [10, с. 12].

Варто зазначити, що поступовий розвиток і посилення категорії часу спостерігаються і в інших семітських мовах. Наприклад, видове дієвідмінювання дієслова, характерне для семітських мов, у сучасній асирійській мові повністю замінено дієвідмінюванням за часами [20, 52]. Водночас, поняття часу в давньоєгипетській і середньоєгипетській мові виражалося у зародковому вигляді видовими формами. Уже в новоєгипетській мові тенденція тих чи інших форм дієслова передавати час ставала відчутнішою і, в результаті, цей процес закінчився появою категорії часу коптського дієслова [43, с. 144–156; 44, с. 253–258]. Так само і в сучасній арабській мові, на відміну від класичного періоду, поняття виду в дієсловах ослабло, а поняття часу значно посилюється.

Радянський арабіст Г. Ш. Шарбатов, досліджуючи різні часові форми арабської мови і єгипетського діалекту, дійшов висновку, що в літературній арабській мові є три простих часи: минулий, теперішньо-майбутній і майбутній, а також чотири складних часи: минулий тривалий, давноминулий, майбутній завершений і майбутній у минулому [45, с. 53–55].

Б. М. Гранде також задається питанням про існування часових площин в арабській мові і дає на це позитивну відповідь. Він виділяє два часи: “доконаний” і “недоконаний”. Учений зазначає, що жоден із попередніх термінів, таких як перфект і імперфект (прийнятих у західноєвропейських граматиках), минулий і теперішньо-майбутній часи, не відображають суть арабського часу. Терміни ж “доконаний” і “недоконаний” більше відповідають самій суті значень завершеності і незавершеності дії, а в поєднанні зі словом “час” вказують на безпосередній зв'язок із поняттям часу [46, с. 146–147, с. 152–157].

Як і представники басрійської школи, Б. М. Гранде не вважає, що дієприкметник має властивість вказувати на час дії. Більше того, той самий дієприкметник може вживатися із дієсловом будь-якої часової форми або виступати незалежно як ознака чи властивість. Проте як присудок іменного речення дієприкметник може отримати відтінок значення завершеності або незавершеності дії, і тоді дієприкметник дійсного способу за семантикою наближається до значення теперішнього часу або тривалої дії, а дієприкметник пасивного стану наближений до значення минулого часу чи завершеності дії [46, с. 185, с. 262].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. На нашу думку, в системі дієвідмінювання сучасної стандартної арабської мови саме темпоральна семантика є основною. Проте у складі складних часових конструкцій, таких як *kāna yaf'alu*, *kāna (qad) fa'ala*, *(sa)yakūnu (qad) fa'ala*, прослідковується видова семантика завершеності / незавершеності дії, а отже можна говорити про біфункціональний характер основних форм дієвідміни дієслова *fa'ala* – *yaf'alu* з домінуванням часу.

Таким чином, категорія часу не є стабільною і змінюється під впливом як розвитку суспільства, так і постійного процесу пізнання. Тому не дивно, що граматичні, лексичні і лексико-граматичні засоби вираження часових відношень у кожній мові можуть варіювати на кожному етапі розвитку суспільства.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в розвідці взаємодії різних компонентів із темпоральною семантикою та їх реалізації в категорійних ситуаціях, пов'язаних із метафоризацією.

Література:

1. Юрченко В. С. Космический синтаксис : Бог, человек, слово : Лингво-философский очерк. Саратов : СГПИ, 1992. 136 с.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження. Одеса : Астропринт, 1996. 192 с.
3. Ibn Fāris. Al-ṣāhibī fī fiqh al-luġa al-'arabiyya wa-masā'ili-hā wa-sunan al-'arab fī kalāmi-hā. Bayrūt : Dār al-kutub al-'ilmiyya, 1963. 385 p.
4. Kitāb Sibawayhi. Al-juz' al-'awwal. Paris, 1881.
5. Winder B. R., Ziadeh F. J. An Introduction to Modern Arabic. New York : Courier Dover Publications, 2003. 320 p.
6. Al-Zamaḥṣārī Maḥmūd. Kitāb al-mufaṣṣal fī 'ilm al-'arabiyya. Bayrūt : Dār al-jīl.
7. Al-Zajjājī Abū al-Qāsim. Al-'iḍāḥ fī 'ilal al-naḥw. Al-Qāhira : Dār al-'urūba, 1959. 142 p.
8. Ibn Jinnī. Al-ḥaṣā'ish. 3 mujalladāt. Al-Qāhira : Dār al-kutub al-miṣriyya, 1956. 1448 p.
9. Ibn Ya'īs. Ṣarḥ al-mufaṣṣal. Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 2001. 6 vol.
10. Мамедалиев В. М. оглы. Категории времени, лица и наклонения в современном арабском литературном языке : автореф. дисс. ... докт. филол. наук / Тбилиси : Изд-во Тбилиского ун-та, 1974. 52 с.
11. Гирас В. Ф. Очерк грамматической системы арабов. Санкт-Петербург : Императорская Академия Наук, 1873. 214 с.
12. Al-Sāmarrā'ī Ibrāhīm. Al-fī'l, zamānu-hu wa-'abniyat-hu. Baġdād : Maṭba'at al-'āṭī, 1966. 253 p.
13. Al-Farrā'ī. Ma'āni al-Qur'ān. Bayrūt : Dār al-kutub, 1972. 1324 p.
14. Ibn al-Qūṭiyya. Kitāb al-'af'āl. Leiden : Maktabat al-ḥanjī. 1894. 361 p.
15. Al-Mubārak Māzin. Al-'iḍāḥ fī 'ilal al-naḥw li-l-Zajjājī. Al-Qāhira Maktabat dār al-'urūba, 1956. 169 p.
16. Al-Sāmarrā'ī Ibrāhīm. Al-fī'l, zamānu-hu wa-'abniyat-hu. Baġdād : Mu'assasat al-risāla, 1980. 153 p.
17. Bulos A. The Arabic Triliteral Verb: a Comparative Study of Grammatical Concepts and Processes. Beirut : Khayats, 1965. 133 p.
18. Chejne A. G. The Arabic Language: Its Role in History. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1969. 240 p.
19. Sami H., Boulder H. An Elementary Manual of Contemporary Literary Arabic. Boulder : Pruett Press, 1964. 282 p.
20. Церетели К. Г. Современный ассирийский язык. Москва: Наука, 1964, 105 с.
21. Aartun K. Zur Frage altarabischer Tempora. Oslo : Universitetsforlaget, 1963. P. 45–50.
22. Howell M. Grammar of the Classical Arabic Language. Allahabad, 1880. II. 569 p.
23. Levin S. The Indo-European and Semitic Languages. Albany : State University of New York Press, 1971. 775 p.
24. Silvestre de Sacy. Grammaire arabe. Paris : Imprimerie Imperiale, 1810. 473 p.
25. Bauer H. Die Tempora in Semitischen . Beiträge zur Assyriologie und semitischen Sprachwi. Leipzig, 1910. P. 1–53.
26. Brockelmann C. Arabische Grammatik: Paradigmen, Literature, Übungsstücke und Glossar. Leipzig : VEB Otto Harrassowitz, 1960. 14. Aufl. 278 p.
27. Kurylowicz J. Le systeme verbal du semitischen. Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris, 1949, No. 45. P. 47–56.
28. Moscati S., Spitaler A., Ullendorf E., W. von Soden. An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages: Phonology and Morphology. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1964. 185 p.

29. Rundgren F. Emeuerung des Verbalaspekts im Semitischen: Funktionell-diachronische Studien zur semitischen Verblehre. Uppsala : Upsaliensis Academiae, 1963. 108 p.
30. A Grammar of the Arabic Language: Translated from the German of Caspari and Edited by W. Wright. Beirut : Librairie du Liban, 1874. Vol. I. 318 p.
31. Socin A. Arabic Grammar: Paradigms, Literature, Chrestomathy and Glossary. London : Williams and Norgat, 1885. 156 p.
32. Kapliwatsky J. Arabic Language and Grammar. Jerusalem : Rubin Mass, 1942. Vol. II. 165 p.
33. Thatcher G. W. Arabic Grammar of the Written Language. London : D. Nutt, 1922. 461 p.
34. Ковалев А. А. Выражение категории времени в современном арабском литературном языке: дисс. ... канд. филол. наук / Москва, 1951. 313 с.
35. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. Москва : Наука, 1977. 264 с.
36. Мамедалиев В. М. оглы. Сравнительно-типологический анализ временных форм глагола в современных арабском и азербайджанском литературных языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1968. 23 с.
37. Fischer W. Classical Arabic. *The Semitic Languages*. London, New York : Routledge, 1997. P. 187–219.
38. Al-Tarouti A. F. Temporality in Arabic Grammar and Discourse. Ph.D. dissertation / University of California, Los Angeles, United States, 1991. 396 p.
39. Abu-Chacra F. Arabic: An Essential Grammar. London : Routledge, 2007. 355 p.
40. Comrie B. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge : Cambridge University Press, 1976. 156 p.
41. Kharma N. A Contrastive Analysis of the Use of Verb Forms in English and Arabic. Heilberg : Julius Verlag, 1983. 137 p.
42. Beeston A. F. L. Written Arabic: An Approach to the Basic Structures. Cambridge : Cambridge University Press, 1968. 124 p.
43. Коростовцев М. А. Введение в египетскую филологию. Москва : Восточная литература, 1963. 276 с.
44. Коростовцев М. А. Новоегипетское спряжение и категория времени. *Языки Африки. Вопросы структуры, истории и типологии* / Отв. ред. Б. А. Успенский. Москва, 1966. С. 253–258.
45. Шарбагов Г. Ш. Современный арабский язык. Москва: Изд-во восточ. лит., 1961. 112 с.
46. Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. 2-е изд. Москва : Восточная литература, 2001. 592 с.

Lykshosherstova M., Obraztsova T. Diachronic aspect of time category research in Arabic linguistics

Summary. Time belongs to the basic concepts of human existence, which is limited by time and conditioned by it. The linguistic category of time reflects the national mentality of each nation. In this case, depending on the stage of its development, language is characterized by its specific system of temporal relations, which differs from that of the previous and subsequent periods of its history. The article considers two stages of such development of the system of temporal forms in Arabic, namely time in Classical Arabic (VII–IX centuries) and time in Modern Standard Arabic.

We can state that in Classical Arabic the main forms of verb conjugation *fa'ala* – *yaf'alu* do not have a distinct temporal characteristic. Both forms can denote the present, past and future tense. However, since the completed action is thought mostly in the past, and the uncompleted action in all temporal planes, the form *fa'ala* expresses in most cases the past time, and the form *yaf'alu* refers to the present, past, and future times. With the language development, the category of tense of verb forms stabilizes and in some way “merges” with the concept of aspect. Denoting both aspect and tense, the forms *fa'ala* – *yaf'alu* are bifunctional, and over time the category of verb temporality in Arabic develops and intensifies.

If in Classical Arabic the verb form *fa'ala* expressed an action with a meaning shade of resulting quality, in Modern Standard Arabic it denotes the action that precedes the moment of speech, and the aspect completeness (incompleteness) of the action in many cases is determined by the context. As to the verb form *yaf'alu*, in Modern Standard Arabic it also signifies uncompleted action in present and future in all temporal planes (mainly present and future) and retains its bifunctional character.

Thus, the grammatical category of tense in each language is not stable and can vary under the influence of society and due to the continuous process of cognition.

Key words: category of aspect, category of time, Classical Arabic, Classical Arabic Linguistics, Modern Standard Arabic, verb forms.